

Dr. med. Milivoj KOVAČIĆ

KOPRIVNIČKI APOTEKAR - LJEKARNIK JOSIP MILHOFER

NA KOJI NAČIN SAM UPOZNAO JOSIPA MILHOFERA?

Josip Milhofer, nekadašnji koprivnički apotekar, alpinist i planinar, tridesetih je godina prošlog stoljeća živio i djelovao u Koprivnici. Potom je s obitelji, suprugom Milom, kćerkom Rut, živio u Zagrebu sve do 14. srpnja 1941. godine kada su kao pripadnici židovske vjeroispovijesti bili primorani napustiti, odnosno pobjeći iz Zagreba i tako izbjeći logore i sigurnu smrt. Prvo su se sklonili u talijanskoj okupacijskoj zoni, zatim u Veloj Luki na Korčuli gdje su živjeli skoro tri godine. Koncem 1943. godine prebjegli su u južnu Italiju, u Bari, Taranto, zatim u Egipat i preko Sinajske pustinje stigli u ondašnju Palestinu gdje su se udomili.

Kao predsjednik Planinarskog društva "Bilo" (dalje PD "Bilo") u Koprivnici, početkom 1978. godine započeo sam vršiti pripreme za proslavu 50. obljetnice od osnivanja društva (osnovano 1928.). Razgovarajući veoma često s jednim od osnivača PD "Bilo", prof. dr. Vladimirom Blaškovićem (rođen 1901. u Karlovcu, umro u Zagrebu 1990.), doznao sam da još žive neki od osnivača društva, a među njima i njegov veoma dobar stari planinarski prijatelj, mr. pharm. Josip Milhofer (rođen 1904. u Cvetkovcu nedaleko Koprivnice) i to u Tel Avivu u Izraelu, zatim u Zagrebu dipl. inž. arhitekture Slavko Lowy (rođen u Koprivnici 1904., umro u Zagrebu 1996.), dipl. inž. šumarstva Ivo Šavor (rođen 1901. u Koprivnici, živi u Zagrebu).

Dobivši adresu Josipa Milhofera, poslao sam mu početkom ožujka 1978. godine u Tel Aviv prvo pismo. Opisao sam mu uglavnom djelovanje planinarskog društva jer sam pretpostavljao da će ga to interesirati te nekoliko brojeva časopisa Planinar koje izdaje PD "Bilo" i uputio pozivnicu da, ako može, dođe i prisustvuje proslavi 50. obljetnice društva koja će se održati u studenom te godine. Odgovor na moje prvo pismo Josip Milhofer napisao je 31. III. 1978. u Tel Avivu i tako je započelo naše povremeno dopisivanje koje traje sve do današnjih dana.

Osjećam se obveznim, kao stari planinar i građanin ovog grada, progovoriti nekoliko riječi o koprivničkom gimnazijalcu, ljubitelju prirode i Podravine, alpinistu i planinaru, čestom posjetitelju Bilogore, aktivnom članu mladeži Izraeličke bogoštovne općine u Koprivnici, osnivaču cionističkog pokreta u ovim krajevima, studentu u Zagrebu, apotekaru, društvenom i kulturnom djelatniku, aktivnom i uspješnom djelatniku židovske zajednice u Zagrebu i na kraju pioniru u izgradnji nove države Izrael.

ROĐEN U CVETKOVCU, ODRASTAO U KOPRIVNICI

Josip Milhofer rođen je 16. veljače 1904. godine u selu Cvetkovcu nedaleko Koprivnice. U Matičnom zapisniku rođenih Izraeličke Bogoštovne općine 1851.-1911. Ludbreg, (koja je pohranjena u Državnom Arhivu u Varaždinu), na stranici 43 pod rednim brojem 9 upisan je "Josip Milhofer rođen

16. veljače 1904. godine u Cvetkovcu, zakoniti. otac Ignacz Milhofer, majka Ernestine rođena Kraus, Israel, Cvetkovec. Kumovi Jakob Kraus i Juliana Kraus iz Pitomače. Opaske - Babica, primalja Ružičko". U rubrici kršteni piše da ga je krstio Josip Špigler iz Koprivnice 23. II. 1904. "Obred obrezivanja" Josipu Milhoferu učinio je koprivnički kantor Josip Špigler, glavni pjevač u sinagogi. Poslije pre-rane smrti oca Ignaca, 16. II. 1909. godine, gostioničara, trgovca vinom i proizvođača meda (na jednom starom žigu koji sam pronašao u Cvetkovcu, uz otisnuto Martin Milhofer u centru pečata bio je otisnut lik pčele), petogodišnji Josip napustio je to podravsko selo i zajedno s bakom i majkom Ernestinom došao u Koprivnicu gdje su se nastanili u kući kod tetka Izidora i tetke Marije Hirschl u tadašnjoj Šetališnoj ulici (danas je to Ulica Antuna Nemčića). Kao malodobniku, Josipu Milhoferu su službeno za skrbnike imenovani tetak i tetka.

ŠKOLOVANJE U KOPRIVNICI

Prema godišnjem izvješću Niže opće pučke dječake, djevojačke, Ženske stručne i Šegrtske škole u slobodnom i kraljevskom gradu Koprivnici, vidljivo je da se Josip Milhofer upisao i s odličnim uspjehom završio prvi razred te škole u školskoj godini 1910.-1911. U izvješću za školsku godinu 1911.-1912. iste škole stoji da je Milhofer Josip završio II. dječaki razred s odličnim uspjehom i da mu je razrednik bio Fran Jurković, pravi učitelj, koji je ujedno bio i knjižničar učiteljske knjižnice. I preostala je dva razreda završio s odličnim uspjehom.

U prvi razred Državne realne gimnazije u Koprivnici upisao se školske godine 1914.-1915. Kao vrijednog, marljivog i odličnog učenika skrbnici su ga upisali u prvi razred Realne gimnazije u Koprivnici u školskoj godini 1914.-1915. Unatoč Prvom svjetskom ratu sve je razrede završio u redovnom roku. Uvelike mu je to omogućeno jer je tetka Marija bila najstarija kćer njegovoga djeda Martina Milhofera, udata za Izidora Hirscha, dugogodišnjeg ravnatelja Pučke štedionice u Koprivnici. Kako bračni par Hirsler nije imao svoje djece, to je Josip u toj kući odrastao, a kao njegovi službeno imenovani skrbnici, brinuli su se i usmjeravali ga u životu i u školovanju, vodili računa o njegovom odgoju, napose vjerskom.

Kao gimnazijalac, osim u učenju i vladanju, isticao se na raznim gimnazijskim prigodnim priredbama i proslavama. Tako je na dan Te Deuma, na početku školske godine 1916.-1917., kao učenik trećeg razreda gimnazije sudjelovao u programu Matineje u zgradi Pučke škole (u gombaoni), u desetoj točki u igrokazu Razgovor Harona i Herma u kojemu je predstavljao Herma. U višim i završnim razredima isticao se kao židovski omladinac i osnivač Židovskog srednjoškolskog društva.

KOPRIVNIČKI LJEKARNIK I PONOVRNO ZAGREBAČKI STUDENT

Poslije položenog ispita zrelosti u Koprivničkoj gimnaziji Josip Milhofer upisao je Farmaceutski fakultet Sveučilišta u Zagrebu koji je na vrijeme i u roku završio. O izboru studija pisao mi je u jednom od mnogobrojnih pisama (15. okt. 1998. godine). Između ostalog je napisao i ovu rečenicu: "Ja sam završio i diplomirao kao magistar farmacije, ali nezadovoljan s tim pozivom, mada sam imao ugodno mjesto kod Krešimira Derenčina u ljekarni koja je bila na ulazu u Frankopansku ulicu, ja sam tim pozivom farmacije bio nezadovoljan, farmacija nije nikad bila moj izbor, nego mojih skrbnika".

U Koprivnici radi u poznatoj ljekarni "K zlatnom orlu", čiji je vlasnik bio mr. pharm. Krešimir Derenčin, i u kojoj je i započeo kao pripravnik. Tu je radio do 1931. godine kada odlazi u Zagreb gdje ra-

1. Od kuće i posjeda Milhoferovih u Cvetkovcu ostao je samo gornji dio od bunara za vodu (foto: M. Kovačić, 2000.)
2. Kuća br. 6 u nekadašnjoj Šetališnoj ulici, danas u ulici Antuna Nemčića, u kojoj je kod tetka Izidora Hirschla od 1909.-31. živio, pohađao škole i djelovao Josip Milhofer
3. Ljekarna K zlatnom orlu u kojoj je djelovao mr. pharm. Josip Milhofer do 1931.
4. Josip - Joža Milhofer mr. pharm. na Groz Matruljku, 1930.
5. Mr. pharm. i dr. filozofije Josip, Joža Milhofer u 70. godini života

di u apoteci ljekarnika Vouka koja se nalazila u Ilici. O svojem djelovanju kao ljekarnika u Derenčinovoj ljekarni i boravku tih godina u Koprivnici Josip Milhofer opširno piše u prikazu "Sjećanje na koprivničke ljekarnice i farmaciju početkom XX. stoljeća". Ovaj prikaz otisnut je s tri stare povijesne dokumentarne fotografije u Podravskom zborniku 79. (Koprivnica, 1979.)

Dolaskom u Zagreb 1931. godine, uz rad u ljekarni postao je u 27. godini života ponovno student. U jednom pismu o tome mi je ovako bio napisao "Tako sam u dvadeset i sedmoj godini života otišao na novi studij, izabrao sam biologiju i kemiju, bavio se pune dvije godine mikroskopiranjem i kemijskom analizom jedne biljke koja raste na nekim mjestima uz Jadran. Moja doktorska radnja u cijelosti na njemačkom jeziku publicirana je u naučnom časopisu "Acta Botanica". Moj doktorat glasi, dakako na lat. jeziku Doctor Philosophie. Cijeli moj studij imao je kao cilj da se posvetim nauci, misleći da će mi uspjeti da se smjestim u kojem odgovarajućem laboratoriju, do toga nije došlo." Nastavio je djelovati u apoteci mr. pharm. Vale Vouka u zagrebačkoj Ilici.

CIONISTIČKI AKTIVIST

Već kao srednjoškolac, polaznik viših razreda Realne gimnazije u Koprivnici, Josip Milhofer zainteresirao se i zagrijao za cionistički pokret, kasnije se u njemu istaknuo, postao aktivni zastupnik ideje o uspostavi židovske države u Palestini, koja se konačno i ostvarila. (U rječniku stranih riječi Bratoljuba Klaića, (Zagreb, 1989.), u natuknici Cionizam piše da je naziv nastao prema tvrđavi Sion, hebr. zijon, u starom Jeruzalemu. Cionizam je nacionalni pokret Židova za uspostavu židovske države u Palestini.)

O cionističkom pokretu i njegovom povijesnom razvitku, namjenama i cilju Milhofer je opširno pisao u Podravskim novinama "Cionizam u Koprivnici", Koprivnica, 26. travnja 1930. Navodimo završni dio članka u kojem se spominje Josip Milhofer. "Kako u Koprivnici nije bilo od 1919. omladinskog društva, jer su se te godine fuzionirali akademičari sa građanstvom, pokrenulo je nekoliko srednjoškolaca dvije godine kasnije (tj. 1921. godine, istaknuo MK) osnutak Židovskog srednjoškolskog društva. Osnivači i glavni pokretači bili su E.Gru i (osip) Milhofer. Iz tog društva, koje se kasnije prozvalo "Herut" ("Sloboda") proizašlo je nekoliko omladinaca, koji su kasnije u Zagrebu zauzimali vidna i važna mjesta u Svezu Žid.(ovskih) Oml.(adinskih) Udruženja kao i S.(aveza) Cionista Jugoslavije. Iz svega toga vidimo da je cionizam u našem gradu držao uglavnom korak s razvitkom cionizma u ostalim mjestima slavenskog juga i da je naročito iza rata, kao što je to bio slučaj u svem ostalom svijetu, iza vidljivih političkih i kolonizatorskih uspjeha cionističke organizacije u Palestini, ojačao i stekao veliki broj pristaša". Tako je o Cionizmu pisao tridesetogodišnji ljekarnik Josip s potpisom Joža Milhofer u Koprivnici prije 72 godine.

Prema saznanju i pisanim dokumentima Josip Milhofer bio je kao student farmacije u Zagrebu aktivan u tadašnjem cionističkom pokretu. U jednom članku u biltenu Udruženja Jevreja iz Jugoslavije koji je Jozef (Josip) Milhofer napisao u Izraelu povodom smrti Rikija Kohna opisan je kraći životopis tog židovskog omladinca i aktivista cionističkog pokreta u Zagrebu i Hrvatskoj. Između ostalog piše: "Savez Cionista stavio nam je na raspolaganje prostorije u Ilici 31, gdje smo uredili "Ken" (vjerojatno znači klub, istaknuo MK), koji je postao centar našeg života, a ja sam proveo više vremena tamo, nego na predavanjima na univerzi. U tom Kenu nastala je povezanost a i prijateljstva između nas jevrejske omladine, koja su dostigla vrhunac na prvom mahaneju (zborovanju) AHDUTA i omladine u Jugoslaviji, koje smo održali uz samo Bledsko jezero".

6. Obitelj Josipa Milhofera - Mila, supruga i kći Rut Bar-Tana, 1990. 7. Mila i Josip Milhofer snimljeni u 90. godini života. Tel Aviv, 1994.

U jednom drugom Biltenu na hebrejskom, ispod otisnute fotografije na hrvatskom jeziku piše "Posljednji u zadnjem redu na slici je Josip Milhofer. Bilo je to 1925. godine na Bledu, i.a. sastanku vođa pojedinih grupa. Tu sam se, zahvaljujući prirodi i Alpama aktivirao za alpinizam".

U brošuri pod naslovom Jevrejski Omladinski Pokret u Kraljevini Jugoslaviji 1919.-1941. u uvodu piše da je "u Slavanskom Brodu 1919. godine stvoren Savez židovskih omladinskih udruženja. Savez je pripremao i grupna ljetovanja, uglavnom u slovenskim Alpama. Tamo se gajilo snalaženje u prirodi, skautizam i planinarstvo, uz predavanja iz jevrejske istorije, pjesmu i ples". Dalje se navode istaknuti članovi prvog vodstva Saveza, među kojima je i Joža Milhofer (Koprivnica).

LJUBITELJ PRIRODE I PLANINARSTVA

Na moju zamolbu, kao glavnog urednika planinarskog časopisa Planinar u izdanju PD i HPD "Bilo", Josip Milhofer je napisao i iz Izraela poslao članak "Izlet u prošlost" koji je objavljen u br. 5 1978. i u broju 6 1978. godine. Na tome članku bio sam mu veoma zahvalan jer sam iz njegovog sadržaja saznao mnogo o povijesnom razvitku izletništva, odnosno planinarstva u Podravini i Koprivnici.

Josip Milhofer zavolio je već kao pučkoškolac prirodu najviše zahvaljujući svojem tadašnjem učitelju Franu Jurkoviću. Njegov je prvi izlet u prirodu i šumu bio u Črnu goru, tada pretežno borovu šumu nedaleko grada, udaljenu sat laganog pješaćenja od centra grada. Danas je to više rekreacijski prostor s ugostiteljskim objektom i kontrolnom točkom Koprivničkog planinarskog puta. Poslije tog prvog izleta često je u razna godišnja doba odlazio s prijateljima u prirodu na obronke Bilogore i predjele Črne gore, uživajući u prirodnim ljepotama podravsko-bilogorskog kraja.

Kao gimnazijalac često je odlazio na obližnje livade i šumske predjele, marljivo sakupljajući razne biljke za herbarij koji je svaki gimnazijalac morao uređivati iz botanike. S nekolicinom gimnazijskih vršnjaka za vrijeme ljetnih školskih praznika odlazio je u okolicu Bjelovara i krstario obroncima Bilogore. Za vrijeme studija u Zagrebu, a kao član Saveza Židovskog omladinskog udruženja, logorovao ljeti 1925. godine uz samo Bledsko jezero sa skupinom članova tog Saveza. Tom su prigodom, na nagovor samog Milhofera, pješaćili do izvora Savice i razgledali Vintgar i divili se ne tako dalekim obroncima Karavanke i Julijskih Alpa. Već sljedeće godine 1926. na vrh Triglava popeli su se on i Koprivničanac Ervin Šalamon zajedno s prijateljem iz Sarajeva, R. Maestrom.

Nakon osnivanja podružnice Hrvatskog planinarskog društva "Bilo" u Koprivnici (28. ožujka 1928.), na prvoj sjednici za blagajnika je izabran Josip, Joža Milhofer i tu je dužnost uspješno vršio sve do odlaska iz Koprivnice polovicom 1931. godine. On je bio jedan od prvih koprivničkih planinara koji je od 1928. bio redoviti pretplatnik na planinarski časopis Hrvatski planinar i u njemu povremeno surađivao. Tijekom svibnja 1928. tri su se člana PD "Bilo", gimnazijski profesor Vladimir Blašković, ljekarnik Josip Milhofer i gimnazijalac Ervin Šalomon popela na Veliki Stol (2193 m) i planinarila po Karavankama. Milhofer i Šalomon su tako postali prvi Koprivničanci koji su planinarili na tako velikim visinama.

Velik je uspjeh Milhofer postigao popevši se na Tursku goru u Kamniškim Alpama (2233 m) što je objavljeno u koprivničkom tjedniku Podravske novine, u broju od 5. srpnja 1930. godine u članku pod naslovom "Turistički podvig g. mr. Milhofera". Tih je dana otišao je i u Julijske Alpe gdje je među 2000 metara visokim brjegovima proveo svoj godišnji odmor. Krstareći gotovo dva tjedna Alpama, uspeo se i na Razor, Mojstovku, Špik i Triglav (s raznih smjerova) i na mnoge druge vrhove. U već spomenutom članku u koprivničkom Planinaru 1978. godine, Milhofer opširno opisuje jedan uspon i silazak s Triglava, boravak u planinarskoj kući, raspoloženje među planinarima, nova poznanstva, drugarstvo među planinarima bez obzira na zanimanje itd. Ovaj članak završava: "Samo onaj, koji poznaje kada se uspinje krovom planina, da slični sitnom mravu i pri tom osjeća poniznost koji zna da se raduje perastim kristalima snijega na zamrznutom prozoru alpske kuće koji pamti sretne ča-sove sa drugovima visoko iznad oblaka, samo taj zna da je osjetio bilo prirode. Da, priroda je kao umjetničko djelo, kojem moraš prići otvorena srca i otkriti i najdublje osjećaje, ako hoćeš da ga shva-tiš".

Odlaskom iz Koprivnice u Zagrebu i osnivanjem obitelji (oženio se Koprivničankom Milom, rođe-nom Gros), ali i novim studijem, Milhofer se manje bavio planinarstvom i planinarenjem, osim šet-njama po Medvednici i Samoborskom gorju. Njegov doprinos razvoju planinarstva u ovom podravsko - bilogorskom kraju i gradu Koprivnici njegovo matično društvo PD i HD "Bilo" nije zaboravilo. Prigodom održavanja 50., 60. i 70. obljetnice društva upućen mu je Izrael poziv da bude osobno nazočan proslavama i primi namijenjene mu diplome, zahvale i plakete. Međutim, on se uvijek zah-valio na pozivu i ispričao svoj nedolazak i željenu prisutnost zbog slabijeg zdravlja i godina života. Uz svaku navedenu obljetnicu dodijeljena priznanja i plakete poslana su mu poštom. Napisao je ka-ko je ugodno dirnut pažnjom, sjećanjem i dobivenim priznanjima tako aktivnog društva koje je on, uz suradnju nekolicine planinarskih entuzijasta, osnovao daleke 1928. godine.

PROGANJANJE I BIJEG PRED SMRČU

U kakvoj se situaciji i položaju Josip Milhofer sa suprugom Milom i petogodišnjom kćeri Rut našao u Zagrebu u prvim mjesecima njemačke okupacije i novonastale Nezavisne Države Hrvatske (dalje NDH), najbolje će nam predočiti nekoliko citata iz njegovog članka objavljenog 1976. godine u bil-tenu Udruženja Jevreja iz Jugoslavije koji izlazi u Tel. Avivu. Članak je objavljen pod naslovom "Zag-reb prije 35 godina": "Proglášena je "Nezavisna Država Hrvatska", koja samim svojim nazivom ot-kriva da je zavisna. Sva stručna lica, inženjeri, liječnici i drugi treba da polože zakletvu poglavniku Pa-veliću. Kod Jevreja plijene pisaće stolove i pisaće mašine za potrebe njemačkih vojnih vlasti. U zgra-di nasuprot mog stana, koja je vlasništvo jevrejske općine ispražnjeni su stanovi za potrebe njemač-kog vojnog ureda. Jevreji postepeno postaju građani drugog reda; treba da se prijave u Bogovićevoj

ulici u svrhu registracije imovine, napose ako takvom raspoložu u inozemstvu. Zatim izlaze nove naredbe: Židovi moraju nositi traku s natpisom "Židov" i ne smiju izlaziti prije deset ni iza 4 sata poslije podne na ulicu, ne smiju se kretati u blizini kolodvora, ni posjećivati javne parkove. Jevrejske radnje dobivaju komesare (povjerenike, istaknuo MK). Svima postaje jasno da nas čekaju još teži dani. Svi se tješimo varavom nadom da će nas u najgorem slučaju evakuirati u radne logore, pa se uglavnom pitamo da li će porodice ostati zajedno. Jevreji više ne mogu da podižu novac u bankama sa svog konta. Krajem juna izgubio sam zaposlenje. U to doba već odvođe koprivničke Jevreje. Šaljemo im zimske kapute i druge odjevne predmete, a općina se brine za njihovu ishranu dok su još u Zagrebačkom Zboru. Kad bi čovjek znao gdje bi se mogao da skloni? Mišljenja su različita: jedni računaju sa južnom Srbijom, jer je teže do nje stići, drugi kane na jug, u krajeve gdje se nalaze Talijani iako se još ne zna kako će se odnositi prema Jevrejima. Neki se bave mišlju da se krste jer crkva obećaje zaštitu".

O prof. Vladimiru Blaškoviću i njegovoj pomoći u organiziranju odlaska iz Zagreba piše: *"Pred vratima stoji moj školski drug, profesor zagrebačkog univerziteta (u to vrijeme bio je gimnazijski profesor, sveučilišni profesor postao je šezdesetih godina prošlog stoljeća kao predavač iz geografije na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, istaknuo MK), Vlado Blašković; ozbiljna je lica i blijed kao i mi. Došao je da vidi da li nam može da pomogne. Sljedećeg dana izašli su oglasi prema kojima će svaki koji bude zatečen neprijavljen u tuđem stanu biti kažnjen smrću, a teške kazne predviđene su i za one koji kriju neprijavljene osobe. Da nas ne bi još u posljednji čas uhapsili u našem stanu otišli smo u stan ženine majke i sestre. Tamo je trebao da stigne i prof. Blašković. Oproštaj je bio težak, i kad je profesor stigao bilo je vrijeme da krenemo. Žurimo se prema stanici, dva agenta su na ulazu, no mi smo ih "zbunili" našom brzinom i "sigurnim" nastupom pokazujući peronske karte. Voz samo da krene. Tadin (Pavo Tadin, kurir iz Splita koji je donio propusnice za talijansku okupacijsku zonu, propusnice su bile namijenjene zagrebačkom rabinu dr. Šalomu Freiburgeru, ali se ovaj nije htio njima poslužiti, istaknuo MK) je po dogovoru na prozoru vagona, prof. Blašković ostaje na peronu. U kupeu vagona sjedimo supruga Mila, kći Rut i ja. Sa sobom ne nosimo ništa izuzev ono malo nada da ćemo možda izbjeći paklu. Začuo se zvižduk, odmah zatim škripa željeza ispod naših nogu kao da se kidaju lanci. Voz se odlijepio od vječnosti.*

Svi koji smo se našli u ono vrijeme u zamci paklene ideologije nacističkih ubojica pamtimo teške časove. Niko ih od nas nije zaboravio. Pamtimo ne samo stravu i agoniju, nego i ljude koji nas u tim teškim i beznadnim časovima nisu napustili i zaboravili. Ulazeći i sami u najveći rizik pomagali su nas dajući sve od sebe da nas spasu. Zadržali su kičmu i ostali ljudi. Poput Vlade Blaškovića. Rastali smo se 14. jula, na dan pada pariške Bastilije. S tim simbolom tiranije povezane su i riječi Marseljeze o ljubavi za slobodu i vjeru u pobjedu. U Tvojoj su duši, Vlado, vječno odjekivale. I 14. jula 1941. Hvala Ti! Ide te hvala ne samo od mene i zbog mojih, nego od svih kojih nije utnula vjera u čovjeka, i ono što je dobro u njemu."

ŽIVOT I USPJEŠNO DJELOVANJE U IZRAELU

Poslije uspješnog bijega iz Zagreba, izbjegavši zatvore, logore i sigurnu smrt, obitelj Josipa Milhofera se, nakon sretnog dolaska u Split, smjestila u Veloj Luki na Korčuli, u talijanskoj okupacijskoj zoni. Nakon skoro tri godine u neizvjesnosti i strahu, u jesen 1943. godine prebacili su se jednom malom brodicom do otoka Lastova i zatim u Italiju. U Bariju su ih smjestili u internacionalni logor za izbjeg-

lice, zatim su prešli u Taranto, Aleksandriju u Egiptu te preko Sinjske pustinje u ondašnju Palestinu i tamo dočekali proglašenje države Izrael 14. svibnja 1948. godine.

O životu i radu u prvim godinama boravka u Izraelu nešto mi je napisao sam Josip Milhofer. Opširnije i detaljnije mi je o tome razdoblju njihovog života pričala njegova kći Rut Milhofer Bar - Tana kada je početkom rujna 1989. došla u Hrvatsku, u Zagreb i Koprivnicu. U Koprivnici je dva dana bila gost moje obitelji. Prigodom boravka u Koprivnici, osim razgledavanja grada, bivšeg logora na Danici, posjetili smo rodno selo njezinoga oca, nedaleki Cvetkovec, gdje je razgledala mjesto u kojemu je nekada bila rodna kuća njenog oca i posjed Milhoferovih. U Ludbregu smo posjetili mjesno groblje na kojem jedan dio zauzimaju spomenici Židova. Pronašli smo grobove njezinog prapradjeda Frana, prapradjeda Martina, bake Ernestine i djeda Ignaca Milhofera, koji su bili dobro održani i očuvani. U Državnom Arhivu u Varaždinu pronašli smo knjige matice rođenih i umrlih Izraelične Bogoštovne općine 1851.-1911. Ludbreg i u njima pretke Milhoferovih. U ono vrijeme u Bogoštovnu općinu Ludbreg spadalo je i selo Cvetkovec u kojem je od Židova živjela samo obitelj Milhofer. Nakon povratka u Izrael, odnosno Jeruzalem, Rut mi se javila opširnim pismom u kojemu je, između ostalog, napisala i ove rečenice: *"Mnogo se Vama zahvaljujem. Moj sastanak s Vama i put u kraj gdje je živila jedanput moja porodica, je bio za mene veliki i važan doživljaj. Jeruzalem, 7. X. 1989."* Obitelji Jože Milhofera u prvim godinama života i boravka u Izraelu nije bilo lako jer je država bila u organiziranju i izgradnji. Prvih godina živjeli su tzv. "kibucu", tj. naselju koje je bilo u osnivanju. Radili su raznorazne poslove za koje nisu bili osposobljeni, a niti navikli. Kasnije se ljekarnik Milhofer zaposlio u svojoj struci, radio u farmaceutskim tvornicama oko 30 godina kao kemičar, a kasnije postao specijalist za farmaceutsku industrijsku tehnologiju. Kći Rut, poslije uspješno završene gimnazije, studirala je biologiju i postala mr. sci. bioloških nauka te danas radi u Institutu za biologiju u Jeruzalemu.

SJEĆANJA NA KOPRIVNICU I PODRAVINU

Kako je Josip Milhofer emocionalno i sentimentalno vezan za Koprivnicu kao grad svojeg djetinjstva, mladosti, gimnazijskih, studentskih dana, početak djelovanja u ljekarništvu, planinarenju i planinarstvu, to vrijeme često opisuje. Tako je u biltenu Udruženja Jevreja u Izraelu u br. 1-2, godište XXIV. od 20. februara 1976. godine, napisao i objavio članak pod naslovom "Kadiš koprivničkoj općini" (Kadiš - molitva za mrtve, istaknuo MK.). U tom opširnom prikazu na 20-26 str. formata preslike Biltena piše o dolasku Jevreja u grad Koprivnicu oko 1800. godine. Polovicom 19. stoljeća doseljuje se veći broj Jevreja iz obližnjih mađarskih mjesta u grad Koprivnicu i u selo Drnje. Već 1875. sagradili su hram i do riega školu za vjersku obuku i općinske prostorije, tj. bogoštovne židovske općine. Između 1910. i 1930. bilo je u gradu oko 8-10 tisuća stanovnika, od Jevreja je u gradu i okolnim selima bilo 350 do najviše 400 duša ili oko 4% od pučanstva. Bili su ponajviše trgovci, činovnici, pravnici, trgovci stokom, jedan vlasnik apoteke, jedan liječnik, krojači, stolari, limari, staklari, trgovci vinom i žitaricama. Od tridesetih godina naovamo bilo je nekoliko inženjera, bankara, liječnika, pravnika, dr. inž. tehnike Đuro Švarc postao je sveučilišni profesor na Tehničkom fakultetu u Zagrebu, više sudaca. U društvenom životu bili su zastupljeni, a osobito u oba koprivnička pjevačka društva. Kantor Leo Wolfensohn bio je dirigent pjevačkog društva "Podravec", kojemu je doživotni blagajnik bio Izidor Hirschl (tetak Josipa Milhofera, istaknuo MK), a predsjednik župnik Stjepan Pavunić. Druhom koprivničkom pjevačkom društvu "Domoljub" predsjednik je bio Vilim Grünwald, a dirigent ri-

mokatolički kateheta Mihovil Kolarić. U jednom i u drugom društvenom zboru pjevali su i Jevreji. Dalje piše o djelovanju i aktivnosti tzv. "Zelenog kadera", tj. pobunjenim vojnicima poslije 1918. koji su, među ostalim, opljačkali kuću roditelja Milhoferove majke u Cvetkovcu. Piše zatim o osnivanju jevrejskog omladinskog društva "Herut" - Sloboda u Koprivnici kojeg je on bio osnivač. O pogrebu Josipa Schwarza na židovskom groblju u Koprivnici koji je vodio u lipnju 1941. godine rabin Izrael Kohn, piše da je to zadnji sprovod po židovskom ukopnom obredu na tome groblju. Rabin ga je završio riječima: "El male rahamin" - "Bože, milosti pun". Ukratko piše o odvođenju koprivničkih Jevreja u sabirni logor Danicu u Koprivnici, osim nekih koji te noći nisu bili tamo. Neki su kasnije otišli u partizane, dvojica su preživjela Jasenovac, desetoro je pokopano u Izraelu. Drugi su raštrkani širom svijeta od Australije do Švedske, od Buenos Airesa do Jeruzalema. Tako eto završava historija Jevreja u Koprivnici.

U svezi podignutog spomenika i spomen ploče koji su postavljeni na Židovskom groblju u Koprivnici, Milhofer piše: "Ubijali su vas kao komuniste, kao patriote. Kontinuitet bio je uvijek prekinut. Utješno je da su se našli drugovi iz Narodnooslobodilačkog rata da vam postave spomen-ploču. Tekst na spomeniku jednostavan je, stvaran i bez fraza, dostojan. Neka bi buduće generacije znale o čemu taj kamen svjedoči, ali i o čemu umije da šuti".

Od mnogobrojnih pisama Josipa Milhofera nema skoro niti jednog, a da u njemu ne napiše bar nešto o toliko mu dragoj, voljenoj i nezaboravnoj Koprivnici i Podravini. Tako mi je u jednom pismu iz 1989. godine vjerodostojno i u detalje opisao tadašnje trgove, ulice, čak i pojedine kuće u tim ulicama, prezimena obitelji koje su u njima prebivale početkom 20. stoljeća. Tako opširno opisuje Šetališnu ulicu (danas je to Ulica Antuna Nemčića, istaknuo MK) i kuću svoje tetke i tetka Hiršler gdje je proveo djetinjstvo i školovanje. Detaljno se sjeća ulaznih željeznih vrata s inicijalima I. H. (Izidor Hiršl - istaknuo MK.) postavljenih davne 1909. godine, koja još i danas služe svojoj svrsi u kući broj 6 u Ulici A. Nemčića. Opširni opis ljekarne "K zlatnom orlu" ljekarnika Krešimira Derenčina iznio je u Podravskom zborniku 1979. Dobro se sjeća hotela "Car" i "Križ" u kojima je zajedno s nekolicom zaljubljenika u prirodu i planine 1928. godine osnovao podružnicu HPD "Bilo" i gdje su održavali društvene sastanke. Piše o Svilarskoj ulici (koja je dobila ime po nekadašnjoj tvornici za preradu svile, istaknuo MK). gdje je bio židovski hram u kojem su se, osim subotom kada su se održavali obredi i molitve) u tjednu sakupljali napose mladi u čitaonici u kojoj je bila i manja biblioteka.

U opisu ulica detaljno opisuje tadašnju Kolodvorsku ulicu, danas Ulica dr. Ante Starčevića, gdje se nalazila Tvornica ulja d.d. i paromlin, uzvišeni cestovni prijelaz preko željezničke pruge koja je u to vrijeme išla samo prema mađarskoj granici. Od tog prijelaza dalje nastavlja se varaždinska cesta pokraj katoličkog groblja, a na udaljenosti 3 km od središta grada nalazi se židovsko groblje. Današnju Ulicu Antuna Mihanovića (u kojoj i ja stanujem, istaknuo MK.) dobro se sjeća pod tadašnjim nazivom Plinarska ulica u kojoj je bila Gradska plinara (sada zgrade Elektre), do koje je gradski vrtlar Ivan Flac imao staklenik za cvijeće i mali ribnjak s crvenim ribicama koje su u ljetnim mjesecima plivale u malom bazenu u središtu gradskog parka. Dobro je zapamtio trg "Pod Pikom" gdje su se nekada održavali tjedni i mjesečni sajmovi i gdje se nalazila velika mosna vaga zvana "baždarska vaga". Starogradskom ulicom veoma je često prolazio prema Starom gradu i obroncima Bilogore na kraće i jednodnevne izlete.

Osim ovih detaljnih opisa grada, trgova i ulica, pisao je i o pojedinim poznatim i uspješnim građanima koji su živjeli u njegovo doba u gradu Koprivnici. Piše o dr. med. Mirku Kasumoviću, dugogodišnjem ravnatelju Gradske bolnice i njegovu sinu, Vargoviću, poznatom i uspješnom gradonačelniku,

obitelji ljekarnika Krešimira Derencina, prof. glazbe Milanu Grafu, dr. med. Željku Selingeru, župniku Stjepanu Pavuniću i kateheti Mihovilu Kolariću, Vilimu Grünwaldu, Leonu Wolfensonu, a u vezi njihovog djelovanja u pjevačkim društvima "Podravec" i "Domoljub". Često spominje tada jedinog koprivničkog novinara Dušana Ožegovića, sportaše, braću Fridrih i nogometni klub Slaven, gimnazijskog direktora, prof. Galijana i prof. Blaškovića, kantore i rabina Josipa Špiglera i Izraela Kohna, obitelji Heinrich, Gross, Löwi, Schvarc, Fischer, Šalamun i druge.

SMIRENA I SPOKOJNA STAROST U ŽELJENOJ DRŽAVI IZRAEL

Danas, u 98. godini života, ljekarnik u mirovini Josip Joža Milhofer, provodi život sam jer mu je prije nepunu godinu dana umrla supruga Mila, rođena Gross. Kako živi u Tel Avivu, a kći Rut u Jeruzalemu, uz njega je stalno jedan najamni djelatnik (prema ovogodišnjim pismima od Josipa i Rut, istaknuo MK) koji mu je uvijek na usluzi.

Što se tiče zdravlja Josipa Milhofera, ono je, s obzirom na njegove godine života, vrlo dobro. Ima ugrađen pace-maker, tj. aparat koji stimulira i regulira rad srčanog mišića. Još uvijek dosta čita, prati izraelski novinarski tisak i neke novine na njemačkom i engleskom jeziku. U vrijeme kada je izlazio Planinar, odnosno Bilogorski planinar (1978.-1998.) redovito sam mu slao izašle brojeve. Još uvijek je zainteresiran za novosti i događaje u Koprivnici, Podravini i Hrvatskoj.

Staračke dane provodi uz kćer Rut, odrasle unuku i unuka koji žive u raznim mjestima u Izraelu te uz dvije praunuke i dva praunuka na koje je posebno ponosan i sretan kada ga posjete u njegovom domu.

Izvori:

1. Knjiga Matični zapisnik rođenih Izraelske Bogoštovne općine za 1851.-1911., Ludbreg. Državni arhiv u Varaždinu.
2. Izvješće Niže opće pučke škole u Koprivnici za školsku godinu 1910.-1911., do 1913.-1914., MGKc.
3. Izvješće Realne gimnazije u Koprivnici za školsku godinu 1914.-1919.
4. Joža Milhofer, Cionizam u Koprivnici, Podravske novine, god. I., br. 9, Koprivnica, 25. travnja 1930.
5. Josip Milhofer, Botanička i kemijska istraživanja o morskom pelinu, Zagreb, 1934., 99 str.
6. Josip Milhofer, Disertacija za postignuće doktorata farmacije obranjena 1933., a pretiskana iz "Apotekarskog vjesnika", XVI./1934., str. 38-41, do 1341-1348.
7. Joža Milhofer, Kadiš koprivničkoj općini, Bilten Udruženja Jevreja iz Jugoslavije u Izraelu, Tel-Aviv, godište XXIV., 20. februara 1976., br. 1-2, str. 20.26.
8. Joža Milhofer, Zagreb prije 35 godina, Bilten Udruženja Jevreja iz Jugoslavije u Izraelu, Tel-Aviv, 1976., str. 21-24.
9. Josip Milhofer, Sjećanja na koprivničke ljekarnice i farmaciju početkom XX. st., Podravski zbornik 79., Koprivnica, 1979., str. 223-235.
10. Milivoj Kovačić, Početak organiziranog planinarstva u Koprivnici, Koprivnica, 1988., Bilogorski planinar, dvobroj, str. 3-4.
11. Pismohrana i foto arhiva Josip Milhofer, Izrael, Tel-Aviv.
12. Pismohrana i foto arhiva: Milivoj Kovačić.